

Mikołaj Olszewski

<https://orcid.org/0000-0003-1858-8669>

Uniwersytet Technologiczno-Humanistyczny im. K. Pułaskiego w Radomiu

Wydział Filologiczno-Pedagogiczny

m.olszewski@uthrad.pl

MIESZKANIA WSPOMAGANE DLA OSÓB Z NIEPEŁNOSPRAWNOŚCIĄ – PRZYKŁADY DOBRYCH PRAKTYK

Streszczenie: Autor w artykule analizuje rozwiązania francuskie oraz polskie w zakresie mieszkań wspomaganych dla osób z niepełnosprawnością oraz omawia przykłady dobrych praktyk w tworzeniu i prowadzeniu mieszkań chronionych oraz wspomaganych dla osób z niepełnosprawnością w Polsce przez gminy, jednostki pomocy społecznej i TBS oraz organizacje pozarządowe. Autor odwołuje się do modelu mieszkań mieszanych we Francji, wskazując na możliwości wykorzystania tych rozwiązań w Polsce w ramach budownictwa społecznego. Metodą użytą w artykule jest analiza źródeł wtórnych: sprawozdań MRPiPS, sprawozdań merytorycznych podmiotów prowadzących mieszkania wspomagane oraz aktów prawnych, a także literatury przedmiotu i przeglądu dobrych praktyk z kraju i zagranicy. Autor we wnioskach rekomenduje wykorzystanie TBS-ów dla budowy mieszkań wspomaganych oraz chronionych, przy jednoczesnym wdrożeniu art. 19 KoPON promującego niezależne życie osób z niepełnosprawnością.

Słowa kluczowe: osoby z niepełnosprawnością, mieszkania wspomagane, mieszkania chronione, usługi społeczne, Polska, Francja.

Klasyfikacja JEL: I380, L320, R310.

ASSISTED LIVING FACILITIES FOR PEOPLE WITH DISABILITIES—EXAMPLES OF GOOD PRACTICES

Abstract: The author analyzes solutions in the field of assisted housing for persons with disabilities and discusses some examples of good practices in the creating and running

of sheltered housing or assisted living facilities in Poland by municipalities, social welfare units together with (TBS—social housing society) and non-governmental entities. The author also refers to assisted living facilities in France, pointing to the possibility of using these solutions in Poland as part of social housing. The method used in the article is an analysis of secondary sources: ministerial reports, the substantive reports of institutions, NGO's running of assisted housing facilities, and legal acts, as well as literature on the subject and a review of good practices from Poland and France. The author recommends in the conclusions the use of TBS (social housing society) for the construction of assisted living facilities and sheltered housing, while implementing art. 19 UN Convention on the Rights of Persons with Disabilities on promoting the independent life of people with disabilities.

Keywords: people with disabilities, sheltered housing, assisted living facilities, social services, Poland, France.

Wstęp

Polska, podobnie jak inne kraje Unii Europejskiej, od kilku lat podejmuje działania związane z procesem deinstytucjonalizacji, którego jedną z form jest mieszkalnictwo wspomagane/wspierane, czyli formy mieszkalnictwa przeznaczone dla osób o różnym stopniu niesamodzielności. Rozwijanie mieszkalnictwa wspomaganego ma na celu stworzenie osobom z niepełnosprawnościami szans na prowadzenie niezależnego życia oraz aktywne ich włączenie do lokalnego środowiska. Niestety, rozwój mieszkalnictwa wspomaganego w Polsce był dotychczas ograniczony nie tylko ze względu na braki finansowe, zwłaszcza w zakresie utrzymania kadry i infrastruktury, lecz także trudności proceduralne.

W artykule przedstawione zostaną regulacje promujące mieszkalnictwo wspomagane, dotyczące wyboru formy oraz miejsca zamieszkania i dostępności do usług świadczonych w ramach społeczności lokalnej, znajdujące się w strategii Europa 2020, unijnej strategii w sprawie niepełnosprawności 2010-2020 oraz Konwencji o Prawach Osób Niepełnosprawnych ONZ. W artykule autor odwołuje się do rozwiązań francuskich w zakresie mieszkalnictwa dla osób z niepełnosprawnościami, które to rozwiązania stanowią istotny element realizowanej od kilkunastu lat we Francji koncepcji społecznego modelu niepełnosprawności, opartego na dostępności oraz kompensacji. W tym celu zostaną przedstawione regulacje dotyczące różnych form mieszkalnictwa dla osób z niepełnosprawnością we Francji, a także rozwiązania obowiązujące w Polsce w zakresie tworzenia i prowadzenia różnych form mieszkań wspomaganych.

Celem niniejszego artykułu jest przedstawienie przykładów dobrych praktyk w Polsce, które pokazują możliwości wykorzystania mieszkalnictwa wspomagane (mieszkań chronionych oraz treningowych) przez organizacje pozarządowe, samorządy, przy wykorzystaniu środków unijnych oraz publicznych, a przede wszystkim przy pomocy i zaangażowaniu rodzin osób z niepełnosprawnością, co pokazują przykłady z Płocka, Jarosławia oraz Starogardu. W opinii autora wybrane przykłady z Polski wskazują kierunki rozwoju mieszkalnictwa dla osób z niepełnosprawnością – zarówno w wymiarze partnerstw lokalnych, jak i niewykorzystanego zdaniem autora potencjału TBS-ów (które były wzorowane na francuskich HLM) w zakresie tworzenia mieszkań chronionych oraz wspomaganych. W ostatniej części zaprezentowane zostaną przykłady dobrych praktyk w zakresie mieszkalnictwa wspomagane z Francji będące przykładem pełnej implementacji zasad niezależnego życia wynikających z art. 19 KoPON.

Metodą wykorzystaną w artykule jest analiza źródeł wtórnych: sprawozdań MRPiPS, sprawozdań merytorycznych podmiotów prowadzących mieszkania wspomagane oraz aktów prawnych, a także literatury przedmiotu i przeglądu dobrych praktyk z kraju i zagranicy. W podsumowaniu autor przedstawi wnioski oraz rekomendacje warunkujące rozwój różnych form mieszkalnictwa wspieranego.

1. Regulacje międzynarodowe promujące ideę niezależnego życia w społeczności lokalnej przy wykorzystaniu mieszkalnictwa wspomagane

Każda osoba z niepełnosprawnością, która wyraża chęć i gotowość do opuszczenia domu rodzinnego i samodzielnego zamieszkania w mieszkaniu wspomaganim, winna mieć zagwarantowany dostęp, niezależnie od stopnia niepełnosprawności oraz zakresu wymaganego wsparcia. Wśród międzynarodowych regulacji promujących ideę mieszkalnictwa wspomagane należy wymienić: Europejską strategię w sprawie niepełnosprawności 2010-2020, strategię Europa 2020 oraz Konwencję o Prawach Osób Niepełnosprawnych (KoPON) ONZ.

W Europejskiej strategii w sprawie niepełnosprawności 2010-2020 jako główny cel przyjęto ułatwienie osobom niepełnosprawnym aktywnego udziału we wszystkich dziedzinach życia w UE. W obszarze dostępność zdaniem Komisji Europejskiej (KE) nadal istniało wiele przeszkód uniemożliwiających osobom z niepełnosprawnościami pełne korzystanie z praw podstawowych –

ograniczając ich udział w życiu społecznym – między innymi do swobodnego wyboru miejsca i stylu życia oraz pełnego dostępu do usług społecznych. KE podjęła zobowiązanie na rzecz działań skutkujących przechodzeniem od instytucjonalnych do środowiskowych systemów opieki poprzez wykorzystywanie funduszy strukturalnych (Olszewski, 2011, s. 108-109).

W strategii Europa 2020 podjęte zostały zobowiązania związane z wdrażaniem KoPON. W perspektywie budżetowej na lata 2014-2020 KE zatwierdziła i uruchomiła środki na deinstytucjonalizację opieki oraz usług opiekuńczych w 12 państwach członkowskich UE (między innymi w Polsce), 5 zaś w państwach umowy o partnerstwie zawierające zobowiązanie do deinstytucjonalizacji i określenia środków wspierających ten proces (*From institutions to community*, 2017, s. 11). Na zakończenie, odwołując się do regulacji zawartych w art. 19 KoPON, uznano prawo osób z niepełnosprawnością do wyboru miejsca zamieszkania na równych zasadach z innymi obywatelami oraz wyboru, gdzie i z kim będą mieszkać. Ponadto osoby takie winny mieć dostęp do szerokiego zakresu usług wspierających funkcjonowanie w środowisku lokalnym oraz do indywidualnej opieki koniecznej do życia i integracji w społeczeństwie i zapobiegającej izolacji i segregacji. W związku z art. 19 mieszkalnictwo wspomagane wpisuje się w koncepcję promowania idei niezależnego życia w środowisku lokalnym, środki zaś z EFS dostępne w ramach POWER oraz 16 RPO stwarzają warunki zarówno dla samorządów, jak i NGO's dla tworzenia mieszkań wspomaganych. Jak zauważa Grewiński, funkcjonujące w wielu krajach rozwiązania z zakresu mieszkalnictwa dla osób z niepełnosprawnością, powiązane zarówno z rehabilitacją, usługami asystentów-opiekunów, jak i samodzielnym dysponowaniem środkami finansowymi, są najlepszym dowodem na to, że można osiągać znaczące rezultaty w zakresie poprawy jakości życia osób z niepełnosprawnościami i ich aktywnego włączania się w różne formy aktywności, które dotychczas nie są dla nich dostępne (Gąciarz 2014a, s. 24). W opinii autora rozwiązania francuskie są przykładem udanej implementacji zasad zapisanych w KoPON i mogą być źródłem refleksji dla rozwoju mieszkalnictwa wspomagane w Polsce.

2. Rozwiązania francuskie wspierające mieszkalnictwo dla osób z niepełnosprawnością

We Francji od początku XXI wieku wdrażany jest społeczny model niepełnosprawności. Kluczowe znaczenie miała uchwalona w 2005 roku Ustawa o rów-

ności praw i szans oraz o uczestnictwie i obywatelstwie osób niepełnosprawnych (*Loi pour l'égalité des droits et des chances, la participation et la citoyenneté des personnes handicapées*), która wprowadziła nową perspektywę patrzenia na kwestię integracji społeczno-zawodowej osób z niepełnosprawnościami. Głównym podmiotem systemu stała się osoba z niepełnosprawnością i to do niej należy dostosować zewnętrzne środowisko w taki sposób, by osoba ta mogła jak najpełniej uczestniczyć w życiu społecznym i zawodowym. Realizowany od kilkunastu lat we Francji społeczny model niepełnosprawności w myśl ustawy z 2005 roku opiera się na dwóch filarach: dostępności (*accessibilité*) i rekompensacie (*compensation*) (Woźniak-Szymańska, b.d., s. 14). Zakres świadczeń, ich wysokość oraz forma zależą od indywidualnego wyboru, nie zaś od samej formy świadczenia powiązanego z konkretną dysfunkcją czy ograniczeniem. Osoba z niepełnosprawnością sama decyduje, w jakim zakresie będzie korzystała z niezależnego, samodzielnego życia, wykorzystując w tym celu rozmaite formy wsparcia dostosowane do jej stanu zdrowia, możliwości aktywnego udziału w życiu społecznym czy zawodowym.

Wśród form mieszkalnictwa we Francji dla osób z niepełnosprawnością promujących włączenie w środowisko należy wymienić:

- **zamieszkiwanie współdzielone** (*habitat partagé*) – w ramach którego oferowane są mieszkania zbiorowe, gdzie w obrębie jednego budynku znajdują się pokoje prywatne, w tej formie odbywa się współdzielenie przestrzeni wspólnej z prywatną, które pozwala również na współfinansowanie usług asystenckich;
- **zamieszkiwanie grupowe** (*habitat groupé*) – w ramach tej formy oferowane są pojedyncze mieszkania sąsiadujące lub położone blisko siebie, mające do dyspozycji wspólne pomieszczenia związane z rekreacją (*Guide de l'habitat*, 2017, s. 7).

Natomiast jeśli chodzi o rodzaje mieszkań dla osób z niepełnosprawnością we Francji, należy uwzględnić:

- **mieszkanie rozproszone** (*les foyers éclatés*) – w budynkach pośród zwykłych lokali dostępne są lokale jednoosobowe, dwuosobowe bądź zbiorowe, dostosowane do osób z niepełnosprawnością, jednocześnie oferowane jest wsparcie profesjonalistów (*habitat et handicap*, 2014, s. 28);
- **mieszkania przejściowe** (*logement transitionnel*) – przykładem są mieszkania mające na celu trening samodzielności osób z niepełnosprawnością (*appartements de préparation et d'entraînement à l'Autonomie*), powstałe w 1991 roku, dla osób niepełnosprawnością ruchową, maksymalny pobyt w mieszkaniu wynosi 3 lata, oferowane są również okresy próbne oraz pobyt, stażowy na okres co najmniej jednego miesiąca (Homette, 2002, s. 53);

- **mieszkania** w ramach HLM (*habitation a loyer modéré*), które są mieszkaniami socjalnymi z czynszem umiarkowanym dla osób z niskimi dochodami, w tym dla osób z niepełnosprawnością, powstałe w 1950 roku, w wielu regionach Francji HLM są dostosowywane do potrzeb osób z niepełnosprawnością, a dostosowania mieszkań finansowane są zarówno ze środków gminnych, jak i ze środków publicznych w ramach świadczeń PCH dla osób z niepełnosprawnością (*Favoriser l'accès*, 2012, s. 33-67);
- **mieszkania prywatne** – dostępne na rynku nieruchomości, osoby z niepełnosprawnością mogą ubiegać się o wsparcie finansowe zarówno w postaci najmu, jak i kupna mieszkania, właściwym świadczeniem jest wspomniany powyżej dodatek do mieszkania socjalnego (ALS).

W punkcie piątym przedstawione zostaną dwie praktyki promujące zamieszkiwanie osób z niepełnosprawnościami (ruchową oraz intelektualną) w społeczności lokalnej. Przy czym prezentują one model mieszkań rozproszonych oraz model mieszkań mieszanych.

3. Formalnoprawne regulacje mieszkań wspomaganych w Polsce

Ratyfikowanie przez Polskę w 2012 roku KoPON nie przełożyło się na zmianę i dostosowanie do przepisów konwencji wielu elementów systemu wsparcia osób z niepełnosprawnością. Krytyka rozwiązań obowiązujących w Polsce widoczna była przede wszystkim w środowisku tych osób. W opublikowanym w 2015 roku Społecznym Raporcie Alternatywnym z realizacji KoPON w Polsce podkreślono, że stworzenie realnych możliwości korzystania z prawa do niezależnego życia (art. 19 Konwencji) wymaga zapewnienia osobie z niepełnosprawnościami i jej rodzinie dostępu do podstawowych usług i infrastruktury, jednocześnie podkreślono, iż mechanizm przyznawania świadczeń niepieniężnych (między innymi mieszkań chronionych) jest skonstruowany niekorzystnie dla rodzin z osobą z niepełnosprawnością, osoby z niepełnosprawnością zaś mają ograniczony dostęp do usług opiekuńczych oraz specjalistycznych usług opiekuńczych świadczonych w miejscu zamieszkania i w placówce (Społeczny Raport Alternatywny, 2015, s. 32-33). Jak zauważają autorzy raportu, w Polsce powstaje bardzo niewiele mieszkań chronionych i innych małych form grupowego zamieszkania w środowisku lokalnym.

Najczęściej nieliczne placówki powstają z inicjatywy organizacji pozarządowych lub grup rodziców, to samorządy finansują je w bardzo ograniczonym stopniu lub odmawiają finansowania (Społeczny Raport Alternatywny, 2015, s. 34). Potwierdzeniem są dane MRPiPS – w 2016 roku z tej formy wsparcia skorzystały jedynie 2774 osoby, przy czym brak wyodrębnienia w statystykach grupy osób z niepełnosprawnościami, zatem liczba mieszkań chronionych jest niewystarczająca w stosunku do potrzeb. Podsumowując powyższe rozwiązanie, należy podkreślić, że obecnie w Polsce można mówić o modelu medyczno-społecznym niepełnosprawności (Gąciarz, 2014b, s. 287-289; Kubicki, 2017, s. 37; Garbat, 2017, s. 65-66). Jak zauważa Kubicki, na poziomie deklaracji i idei dominuje podejście społeczne, a na poziomie praktyki i życia codziennego – medyczne. Takie podejście widoczne jest szczególnie w działalności administracji publicznej (Gąciarz, 2014b, s. 290).

W dalszej części przedstawione zostaną różne formy mieszkań dla osób z niepełnosprawnością, wynikające zarówno z regulacji ustawowych, jak i uchwał samorządów, unijnych wytycznych, a także działań NGO's, prowadzących mieszkania dla OzN. Scharakteryzowane zostaną: mieszkania chronione treningowe, mieszkania chronione wspierane, lokale aktywizujące dla osób z niepełnosprawnością oraz mieszkania wspomagane.

Mieszkania chronione (treningowe oraz wspierane) – zdefiniowane zostały w Ustawie o pomocy społecznej z dnia 12 marca 2004 roku (dalej UoPS) oraz rozporządzeniu w sprawie mieszkań chronionych Ministra Rodziny, Pracy i Polityki Społecznej z dnia 28 kwietnia 2018 roku (dalej RozpMCh). Zgodnie z definicją przedstawioną w art. 53 ust. 2 UoPS mieszkanie chronione jest formą pomocy społecznej przygotowującą pod opieką specjalistów osoby tam przebywające do prowadzenia samodzielnego życia lub wspomagającą te osoby w codziennym funkcjonowaniu, wsparcie zaś w mieszkaniu chronionym może być przyznane osobie pełnoletniej¹, która z powodu trudnej sytuacji życiowej, wieku, niepełnosprawności lub choroby potrzebuje wsparcia w funkcjonowaniu w codziennym życiu, ale nie wymaga usług w zakresie świadczonym przez jednostkę całodobowej opieki (art. 53 ust. 1 UoPS). Wprowadzenie kryterium wieku było przedmiotem krytyki ze strony organizacji prowadzących mieszkania chronione dla młodszych, wyklucza to bowiem możliwość prowadzenia krótkich treningów, na przykład w okresie weekendu czy wakacji (Dąbek, 2017). Na wagę zamieszkiwania poza rodziną przez osoby z niepełnosprawnością w okresie dorastania, gdyż

---

¹ Zmiana wprowadzona Ustawą z dnia 22 czerwca 2017 r. o zmianie niektórych ustaw w związku z realizacją programu „Za życiem” (Dz.U. 2017, poz. 1292).

pobyt w mieszkaniu sprzyja budowaniu tożsamości jednostki, rozwojowi jej niezależności i pozwala budować poczucie odrębności od rodziców, wskazuje Marciniak-Madejska (2014, s. 103-105). W zależności od celu udzielanego wsparcia usankcjonowany został podział na mieszkanie chronione treningowe lub mieszkanie chronione wspierane (art. 53 ust. 2 UoPS).

Pobyt w mieszkaniu chronionym jest świadczeniem niepieniężnym, dostępnym w ramach systemu pomocy społecznej wymienionych w art. 36 UoPS. Prowadzenie mieszkań chronionych jest zadaniem własnym (obligatoryjnym) samorządu gminnego (art. 17 ust. 2 UoPS) oraz samorządu powiatowego w przypadku mieszkań prowadzonych dla osób z niepełnosprawnościami z terenu więcej niż jednej gminy (art. 19 ust. 2 UoPS). Pobyt w mieszkaniu chronionym co do zasady jest na czas określony, natomiast w szczególnych przypadkach może być przyznany pobyt na czas nieokreślony. W praktyce mieszkania chronione najczęściej są formą czasowego wsparcia, a mieszkania wspomagane, na przykład funkcjonujące w ramach modelu stargardzkiego czy mieszkania dla osób z niepełnosprawnością oraz osób starszych, są mieszkaniami docelowymi, będącymi alternatywną dla DPS formą zamieszkania w środowisku lokalnym (Marciniak-Madejska, 2014, s. 107-111; Krzyszkowski, Łukomska-Dulaj, Miśkowiec, Rogalska i Sochacka, 2017, s. 15; Necel i Zaręba, 2017, s. 48).

W rozporządzeniu z 26 kwietnia 2018 roku zostały określone minimalne standardy świadczonych usług oraz minimalne standardy pomieszczeń w mieszkaniach chronionych.

Celem pobytu w mieszkaniu chronionym treningowym jest przygotowanie do samodzielnego życia w społeczeństwie, które jest realizowane w **mieszkanie w środowisku lokalnym**, poza domem rodzinnym oraz poza placówką terapeutyczną. W przypadku minimalnego standardu usług wymienione zostały usługi polegające na nauce, rozwijaniu lub utrwalaniu umiejętności w zakresie: samoobsługi; zaspokajania codziennych potrzeb życiowych; efektywnego zarządzania czasem; prowadzenia gospodarstwa domowego; załatwiania spraw urzędowych; utrzymywania więzi rodzinnych; uczestniczenia w życiu społeczności lokalnej oraz poszukiwania pracy (§ 3 RozpMCh). Ważną rolę w mieszkaniu treningowym odgrywa asystent wspomagający osoby z niepełnosprawnością, planując działania w perspektywie długoterminowej (opłacanie rachunków, korzystanie z lokalnie dostępnych usług oraz wykonywanie czynności powtarzalnych w określonych interwałach czasowych), jak również w perspektywie krótkoterminowej (codzienne czynności związane z utrzymaniem higieny, zakupami czy przygotowaniem posiłków) (Marciniak-Madejska, 2014, s. 106-107).

Natomiast w przypadku usług świadczonych w **mieszkanium chronionym wspieranym** w minimalnym standardzie wymienione zostały usługi obejmujące pomoc:

- w wykonywaniu czynności niezbędnych w życiu codziennym związanych z: przemieszczaniem się; utrzymaniem higieny osobistej; ubieraniem się; sprzątaniem; zakupami i przygotowywaniem posiłków; załatwianiem spraw osobistych;
- w realizacji kontaktów społecznych przez umożliwienie osobie utrzymywania więzi rodzinnych oraz uczestnictwa w życiu społeczności lokalnej (§ 4 RozpMCh).

Ponadto, jak już wspomniano, określone zostały minimalne standardy pomieszczeń, przy czym oprócz pomieszczeń mieszkalnych w mieszkaniu są: kuchnia lub aneks kuchenny; łazienka lub wydzielona toaleta oraz przestrzeń komunikacji wewnętrznej.

Doprecyzowane zostało również wyposażenie mieszkań, na które składają się:

- łóżko lub tapczan, szafa ubraniowa, szafka nocna, krzesło lub fotel (wyposażenie pomieszczenia mieszkalnego);
- kuchenka, zlewozmywak, chłodziarka, meble kuchenne oraz sprzęt i naczynia do przygotowywania i spożywania posiłków (wyposażenie kuchni lub aneksu kuchennego);
- wanna lub natrysk, umywalka, miska ustępowa, jeżeli nie ma wydzielonego ustępu, ewentualnie wydzielony ustęp wraz z umywalką (wyposażenie łazienki);
- pralka automatyczna, a także telewizor lub komputer (dodatkowe wyposażenie w sprzęt AGD/RTV).

Standaryzacja wyposażenia z jednej strony skutkuje odpowiednim standardem wyposażenia mieszkań chronionych, z drugiej strony generuje dodatkowe koszty, które muszą zostać poniesione przez podmioty dotychczas prowadzące mieszkania chronione na podstawie art. 53 UoPS. Ponadto, jak zauważa Dudzińska, jeśli mieszkania mają odpowiadać normalnym warunkom w środowisku, to standaryzacja pomieszczeń temu nie sprzyja (Dudzińska, 2017 s. 6). Za korzystną zmianę wprowadzoną przez RozpMCh należy uznać brak minimalnej liczby² osób, dla których przeznaczone jest mieszkanie chronione, a w świetle § 6 ust. 1 docelowo liczba osób przebywających w mieszkaniu chro-

---

² W uchylonym z dniem 1 marca 2018 roku Rozporządzeniu Ministra Pracy i Polityki Społecznej z dnia 14 marca 2012 r. w sprawie mieszkań chronionych w § 6 ust. 2 istniał zapis, że mieszkanie chronione przeznaczone jest dla nie mniej niż trzech osób, który wykluczał

nionym nie może przekroczyć siedmiu³. Minimalna powierzchnia użytkowa pozostała bez zmian i wynosi 12 m kw. na osobę.

Mieszkania wspomagane – zgodnie z definicją zawartą w wytycznych opracowanych przez Ministerstwo Finansów i Rozwoju w 2014 roku, są usługą społeczną świadczoną w społeczności lokalnej w postaci mieszkania lub domu, przygotowującego osoby w nim przebywające, pod opieką specjalistów, do prowadzenia samodzielnego życia lub zapewniającego pomoc w prowadzeniu samodzielnego życia. Mieszkanie lub dom mogą być prowadzone w formie:

- mieszkania treningowego (mającego charakter czasowy), służącego odzyskaniu częściowej lub całkowitej samodzielności, między innymi poprzez trening samodzielności, poradnictwo, pracę socjalną lub inne usługi aktywnej integracji;
- mieszkania wspieranego (stanowiącego alternatywę dla pobytu w placówce zapewniającej całodobową opiekę. Usługa ma charakter pobytu stałego lub okresowego) dla osób niesamodzielnych i osób z niepełnosprawnościami, wymagających wsparcia w formie usług opiekuńczych lub asystenckich (*Wytyczne w zakresie*, 2014, s. 7-8).

Wśród podmiotów, które mogą prowadzić mieszkania chronione na podstawie art. 53 UoPS, wymienić należy każdą jednostkę organizacyjną pomocy społecznej lub organizację pożytku publicznego. W przypadku gmin miejskich czy miejsko-wiejskich mieszkania chronione są prowadzone przez OPS bądź też ich prowadzenie zlecane jest organizacjom pozarządowym, będącym organizacjami pożytku publicznego, a osoby z niepełnosprawnością są do nich kierowane na podstawie skierowania przez OPS. W przypadku mieszkań wspomaganych / chronionych niedziałających na podstawie art. 53 UoPS, prowadzonych przez NGO's będące OPP, zawierana jest umowa cywilnoprawna z osobą korzystającą z pobytu w mieszkaniu chronionym lub jej przedstawicielem ustawowym.

W kolejnym punkcie przedstawione zostały przykłady dobrych praktyk w zakresie mieszkań chronionych, mieszkań treningowych oraz mieszkań wspomaganych.

---

zamieszkiwanie indywidualne w mieszkaniu chronionym bądź też zamieszkiwanie w nim pary tworzącej związek małżeński lub partnerski.

³ Zgodnie z § 7 ust. 1 i ust. 2 oraz § 6 ust. 1 Rozporządzenia Ministra Rodziny Pracy i Polityki Społecznej z dnia 28 kwietnia 2018 r. w sprawie mieszkań chronionych, liczba osób w mieszkaniu chronionym od wejścia w życie rozporządzenia do dnia 31 grudnia 2019 roku nie może być wyższa niż 12, liczba osób w mieszkaniu chronionym od dnia 1 stycznia 2020 roku do dnia 31 grudnia 2021 roku nie może być wyższa niż 10, zaś począwszy od dnia 1 stycznia 2022 roku liczba osób w mieszkaniu chronionym nie może być wyższa niż 7.

4. Przykłady dobrych praktyk mieszkań wspomaganych w Polsce

Mieszkania chronione w Płocku (współpraca MOPS i MTBS)

Począwszy od listopada 2014 roku w Płocku zostało oddanych do użytku 28 mieszkań chronionych, w tym 13 mieszkań dla osób z niepełnosprawnościami (pozostałe dla osób starszych, wychodzących z przemocy w rodzinie, opuszczających pieczę zastępczą i ośrodki opiekuńczo-wychowawcze, a także dla bezdomnych). Mieszkania powstały dzięki współpracy Miejskiego Towarzystwa Budownictwa Społecznego (MTBS) oraz MOPS-u, projekt był innowacyjny na skalę kraju. Inwestorem było miasto, które skorzystało ze wsparcia finansowego Banku Gospodarstwa Krajowego. Mieszkania składają się z 1 lub 2 pokoi, kuchni, przedpokoju, WC oraz wyposażone są w instalację wodno-kanalizacyjną, elektryczną, centralne ogrzewanie. Jeden z lokali jest w pełni przystosowany dla potrzeb osób z niepełnosprawnością ruchową. Mieszkania zostały wykończone w bardzo wysokim standardzie i częściowo umeblowane przez MOPS. W 2017 roku w mieszkaniach chronionych przebywały 23 osoby z niepełnosprawnościami (*Ocena zasobów pomocy*, 2018, s. 7-8). Pobyt w mieszkaniach ma na celu wzmocnienie umiejętności funkcjonowania osób w środowisku oraz społeczności lokalnej. Pobyt jest przyznawany decyzją administracyjną, poprzedzoną wywiadem środowiskowym, dokonaniem uzgodnień i stworzeniem indywidualnego programu usamodzielniania lub wsparcia. Co trzy miesiące dokonuje się oceny sytuacji mieszkańca. Pobyt w mieszkaniach jest odpłatny, jego wysokość zaś jest ustalana na podstawie decyzji administracyjnej wydanej przez dyrektora MOPS-u⁴.

W opinii autora współpraca MOPS-u i MTBS-u w Płocku może stanowić przykład dobrej praktyki, z jednym zastrzeżeniem dotyczącym rozlokowania mieszkań chronionych – znajdują się one w dwóch klatkach, mieszkania komunalne zaś w trzeciej klatce. Takie umiejscowienie mieszkań ma charakter

---

⁴ Zgodnie z uchwałą Rady Miasta Płocka nr 83/VI/2015 z dnia 31 marca 2015 r. w sprawie ustalenia szczegółowych zasad ponoszenia odpłatności za pobyt w mieszkaniach chronionych. Podstawą do ustalenia miesięcznej odpłatności za pobyt w mieszkaniu chronionym jest kwota średniego miesięcznego kosztu utrzymania mieszkania chronionego, która obejmuje zużycie wody, energii elektrycznej, energii cieplnej, gazu, odprowadzenia ścieków, wywóz nieczystości oraz czynsz. Ostateczna zaś wysokość odpłatności za pobyt w mieszkaniu chronionym jest indywidualnie uzgadniana z osobą ubiegającą się o skierowanie przy uwzględnieniu kosztów związanych z utrzymaniem danego mieszkania chronionego oraz w zależności od oceny sytuacji materialnej osoby skierowanej do pobytu w mieszkaniu chronionym.

segregacyjny, niezgodny z art. 19 KoPON. Niezbędne byłoby wymieszanie mieszkań chronionych z mieszkaniami dla pozostałych mieszkańców budynku. Niemniej jednak przywołany przykład może być inspiracją dla innych gmin oraz TBS-ów planujących inwestować w mieszkalnictwo wspomagane w ramach oddawanych mieszkań społecznych budowanych przez TBS-y (Rataj, 2017, s. 90-91).

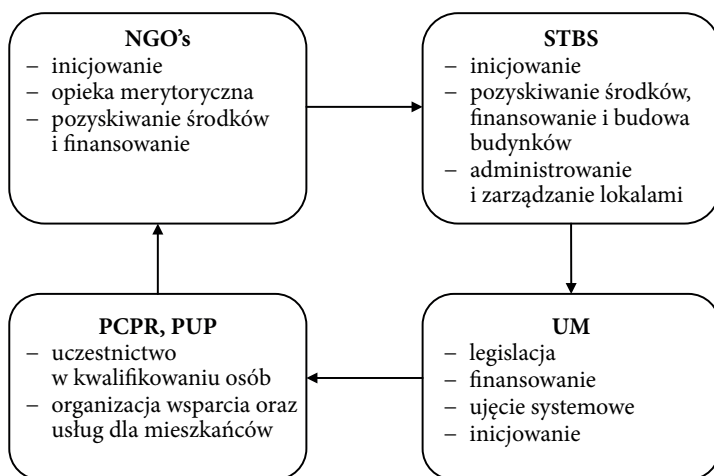
Mieszkania chronione oraz mieszkanie treningowe – Jarosław

Mieszkanie chronione powstało z inicjatywy rodziców osób z niepełnosprawnością intelektualną, zatroskanych o przyszłość swoich dzieci. W 2008 roku udało się przy wsparciu Polskiego Stowarzyszenia na rzecz Osób z Niepełnosprawnością Intelektualną (PSONI) wykończyć dom w śródku i oddać do użytkowania budynek. Pierwotnie w lokalu zamieszkało w okresie próbnym 7 osób z niepełnosprawnością intelektualną i ze sprzężonymi niepełnosprawnościami. Obecnie w mieszkaniu przebywa 9 osób z niepełnosprawnością intelektualną. Budynek zlokalizowany jest w centrum Jarosławia, blisko licznych punktów usługowych i użyteczności publicznej (między innymi sklepy, park, poczta, bank, szpital). W budynku znajduje się: 9 pokoi jednoosobowych dostosowanych do potrzeb osób niepełnosprawnych z kompletnym wyposażeniem (przy każdym pokoju znajduje się indywidualna łazienka); wspólna duża łazienka; część wspólna dla wszystkich mieszkańców: kuchnia, pralnia, salon, sala klubowa, szatnia oraz pokój asystenta wspierającego. Celem funkcjonowania mieszkania było stworzenie jego mieszkańcom warunków do życia możliwie niezależnego, samodzielnego i aktywnego, zgodnie z ich wyborem, w poczuciu pełnej integracji ze społeczeństwem, przy niezbędnym wsparciu asystentów, którzy stanowią personel wspierający mieszkańców, praca asystentów organizowana jest w systemie zmianowym (Lepszy, 2013, s. 4-6; Olszewski i Zamkowska, 2017, s. 10). Mieszkańcy płacą za swój pobyt od 7 do 15% dochodów, a w uzasadnionych przypadkach mieszkaniem może być zwolniony z odpłatności, co wynika z decyzji miejscowego ośrodka pomocy społecznej (Gajda, 2012, s. 4). W mieszczącym się obok budynku funkcjonują mieszkania treningowe, w których odbywają się również treningi samodzielności i niezależności życiowej dla dorosłych osób z niepełnosprawnością intelektualną. Realizowane są cykle pięciodniowe i weekendowe, każdorazowo dla dwóch osób wspieranych przez asystentów, są one finansowane przez PFRON. W 2016 roku z tej formy wsparcia skorzystały 84 dorosłe osoby z niepełnosprawnością intelektualną (*Roczne sprawozdanie merytoryczne*, 2017, s. 3). Mieszkania treningowe finansowane są ze środków publicznych (w tym opłaty za wynajem lokalu, czynsz, media, zatrudnienie

opiekunów). Lokatorzy ponoszą koszty zakupu jedzenia, ubrań, środków higieny osobistej i środków czystości, indywidualnego wyposażenia swoich pokoi. Przedstawiony powyżej przykład pokazuje, że funkcjonowanie mieszkań dla osób z niepełnosprawnością jest silnie związane z finansowaniem ich przez samorzłady gminne i powiatowe, PFRON, regionalne ośrodki pomocy społecznej czy MRPiPS. Niestety, finansowanie to przyznawane jest zazwyczaj na określony czas – okres trwania projektu, zatem konieczne jest wdrożenie rozwiązań systemowych w zakresie budowy, dostosowania oraz finansowania mieszkań wspomaganych.

Mieszkania wspomagane – Stargard

Mieszkalnictwo wspomagane w Stargardzie działa od prawie 20 lat, jest realizowane oddolnie, dzięki współpracy z samorządem i SSTBS oraz działaniom stargardzkiego koła Polskiego Stowarzyszenia na rzecz Osób z Niepełnosprawnością Intelktualną (PSONI) i Stowarzyszenia Osób Niepełnosprawnych Ruchowo i Przyjaciół „Pomost”. W ramach programu „Potrzebny dom” powstały mieszkania wspomagane dla osób niepełnosprawnych ruchowo (22) i osób niepełnosprawnych intelektualnie (35), w sumie w ramach podprogramu „bez barier” utworzono 57 mieszkań wspomaganych (Kmieć-Luciuk, 2018). Program opiera się na współpracy samorządu (w tym jednostek organiza-

Rysunek 1. Schemat współpracy pomiędzy samorządem oraz podległymi jednostkami a NGO's

Źródło: Na podstawie (Kmieć-Luciuk, 2018).

cyjnych miasta i spółki miejskiej stargardzkiego TBS-u) oraz organizacji pozarządowych. Zasady współpracy oraz działania przedstawia rysunek 1.

Mieszkania wspomagane w Stargardzie zasadniczo różnią się od mieszkań chronionych. Mieszkaniec traktowany jest podmiotowo: podpisuje umowę najmu lokalu bezterminowo, bo takie mieszkanie ma być jego lokalem docelowym, w którym może mieszkać do końca życia. Lokale są pojedyncze, umeblowane przez lokatora, ze wspólną dla trzech mieszkań jadalnią z aneksem kuchennym (Dąbek, 2017).

W mieszkaniach wspomaganych dla osób niepełnosprawnych ruchowo są następujące udogodnienia: zwiększona szerokość stolarki, odpowiednio przystosowana łazienka, niższa wysokość montażu łączników elektrycznych czy unifonu. Wejścia do lokali usytuowane na poziomie terenu dla lokali położonych na wyższych kondygnacjach, zainstalowana jest winda (Sawicki, 2018).

Korzyści ekonomiczne wynikające z procesu deinstytucjonalizacji opieki oraz z programu mieszkań wspomaganych przedstawia tabela 1.

Tabela 1. Koszty pobytu osoby z niepełnosprawnością w Domu Pomocy Społecznej oraz mieszkaniu wspomagany (dane za 2016 rok)

	Średni miesięczny całkowity koszt pobytu w DPS: 3200 zł	Średni miesięczny koszt w przypadku mieszkania wspomagane dla osoby z niepełnosprawnością intelektualną: 1736,24 zł
Miasto	1887 zł (średni koszt miesięczny na jedną osobę)	799,61 zł (koszt asystentów – opiekunów, koszt specjalistycznych usług opiekuńczych, koszt różnicy w czynszu, koszt dodatku mieszkaniowego oraz obniżki czynszu)
Mieszkaniec	1313 zł (średni koszt miesięczny ponoszony przez mieszkańca DPS / jego rodzinę)	210,53 zł (czynsz, nie wliczono kosztów wyżywienia)
Organizacja pozarządowa PSONI		726,10 zł (środki z PFRON, z PUP i własne)

Źródło: Na podstawie (Kmieć-Luciuk, 2018).

Średnio koszt pobytu w mieszkaniu wspomagany jest niższy o 45,7% od kwoty, którą ponosi gmina oraz bliscy osoby za pobyt w DPS. Korzyści finansowe w przypadku mieszkań uzyskuje miasto, którego koszty na osobę są niższe o 57,7%, i mieszkaniec, którego koszty są niższe średnio 84%.

Model stargardzki obok omówionego przykładu z Płocka, pokazuje niewykorzystany potencjał TBS-ów w zakresie mieszkalnictwa dla osób z niepełnosprawnościami o niskich dochodach, nawiązując również do koncepcji mieszkań socjalnych dostępnych w ramach HLM we Francji.

5. Z doświadczeń francuskich w zakresie mieszkalnictwa wspomagane

W ramach dobrych praktyk w zakresie mieszkań wspomaganych promujących funkcjonowanie osób z niepełnosprawnością w społeczności lokalnej wybrane zostały dwa przykłady: pierwszy dotyczy mieszkań dla osób z niepełnosprawnością ruchową mieszkających w społeczności lokalnej (*Ti'Hameau*), drugi zaś tzw. mieszkalnictwa wspomagane mieszanego (*Projet de l'Ilot Bon Secours*). W przeciwieństwie do omówionych w punkcie trzecim mieszkań dostępnych w ramach HLM, które mogą być publiczne, spółdzielcze oraz prywatne, przedstawione przykłady mogą być wzorem dla firm deweloperskich, które mogą budować mieszkania dostosowane do potrzeb osób z różnymi niepełnosprawnościami.

Mieszkania wspomagane dla osób z niepełnosprawnością ruchową – Ti'Hameau

Ti'Hameau to przedsiębiorstwo działające w branży nieruchomości, budujące domy *Ti'Hameau*, mieszkania są przeznaczone dla osób z niepełnosprawnością ruchową. Pierwszy dom powstał ramach programu pilotażowego, wspieranego merytorycznie przez Stowarzyszenie na rzecz mieszkalnictwa włączającego (*une Association au service de l'habitat inclusif*). Ideą domów *Ti'Hameau* jest budowa budynków, w których połowa mieszkań jest przeznaczona dla osób pełnosprawnych, druga połowa zaś dla mieszkańców z niepełnosprawnością ruchową, o różnych stopniach niepełnosprawności, ze zróżnicowaną samodzielnością. Rozwiązania te mają promować integrację społeczną i przeciwdziałać stygmatyzacji osób z niepełnosprawnością, a także propagować ideę życia w społeczności lokalnej. Mieszkania są dostosowane do indywidualnych potrzeb mieszkańców wynikających z niepełnosprawności, są w nich wykorzystywane rozwiązania w systemie „inteligentnego domu” (*Habitat et handicap*, 2014, s. 28-30). Mieszkania w koncepcji *Ti'Hameau* są budowane dla osób wymagających wsparcia w życiu codziennym o różnym stopniu zależności, mieszkańcy są najemcami mieszkań. Mieszkania są budowane w lokalizacjach z łatwym dostępem do centrum miasta / miejscowości.

Mieszkańcy mają możliwość korzystania z usług opiekunów 24 godziny na dobę i 365 dni w tygodniu, koszty zaś opłacane są ze świadczenia wyrównawczego dla osób niepełnosprawnych (PCH) w ramach indywidualnego planu kompensacyjnego. W ramach świadczenia finansowane są między innymi koszty usług osobistych (Olszewski, 2017, s. 112-114) dostarczanych lokalnie.

Ti'Hameau Ifs – Calvados

W pierwszym projekcie w 2007 roku w Ifs, w departamencie Calvados w Normandii, wybudowano budynek dla 14 osób, w tym mieszkania dla 8 osób z niepełnosprawnością ruchową. Projekt ten został nagrodzony w 2012 roku przez ministerstwo zrównoważonego rozwoju i mieszkalnictwa „w zakresie dobrych praktyk w zakresie dostępności (*Habitat et handicap*, 2014, s. 28).

Ti'Hameau – Hawr

W drugim budynku w Hawrze w Normandii, otwartym w 2012 roku, dostępne są 24 mieszkania (12 dla osób z niepełnosprawnością ruchową oraz 12 dla osób pełnosprawnych, mieszkańcy z niepełnosprawnością mają zapewnioną opiekę 24 h na dobę, oferowane przez UNA. W budynku zainstalowana jest winda. Mieszkania są dwu- i trzypokojowe. Budynek mieści się 100 m od przystanku tramwajowego, blisko placówek handlowych, z dobrym dostępem do centrum (25 minut tramwajem) czy na dworzec kolejowy (20 minut). Również ten budynek został nagrodzony w 2014 roku przez ministerstwo zrównoważonego rozwoju i mieszkalnictwa „w zakresie dobrych praktyk w zakresie dostępności” (*Habitat et handicap*, 2014, s. 28).

Kolejną inwestycją jest budynek *Ti'Hameau* w Strasburgu w Alzacji. Będzie on gotowy w 2019 roku, znajdzie się w nim 35 mieszkań, z czego 12 przeznaczono dla osób z niepełnosprawnością, przystanek tramwajowy jest przy budynku – 20 minut do centrum, 15 minut do dworca (*Habitat et handicap*, 2014, s. 28). Podsumowując, można uznać, że budynki *Ti'Hameau* są zgrupowanymi mieszkaniami mieszanymi, ergonomicznymi, które są dostosowane do potrzeb mieszkańców z niepełnosprawnościami, mogących mimo ograniczeń funkcjonować w mieszkaniach dzięki pomocy personelu dostępnego na miejscu.

Interesującą koncepcją rozwoju mieszkań dla osób z niepełnosprawnościami zarówno ze strony sektora spółdzielczego, jak i prywatnego jest *Projet de l'Ilot Bon Secours* będący przykładem dobrej praktyki w zakresie mieszkalnictwa mieszanego.

Projet de l'Ilot Bon Secours (po polsku: wyspa dobrej pomocy) realizowany jest od 2011 roku w Arras. W budynku spośród 69 mieszkań dwu-, trzypo-

kojowych 60% lokali zajmują osoby starsze (organizują swoje życie i wzajemnie sobie pomagają zgodnie z zasadą empowermentu), w 10 mieszkaniach mieszkają osoby z zespołem Downa (są aktywne, podjęły zatrudnienie po zamieszkaniu), w pozostałych mieszkają młode rodziny. Współżycie mieszkańców opiera się na wzajemnym szacunku, wspólnotowym funkcjonowaniu połączonym z wzajemną mobilizacją. Mieszkańcy aktywizują się, wspólnie dbając o ogród, organizując wspólne warsztaty, przedszkole oraz prowadząc animację imprez kulturalnych, teatr, bibliotekę, a także przegląd filmowy (*L'ilot Bon Secours*, 2018, s. 6-9).

Podsumowanie

W artykule zostały przedstawione dwa przykłady krajów, które ratyfikowały KoPON, jednakże różnią się istotnie zarówno w zakresie implementacji zobowiązań wynikających z ratyfikacji, jak i w promowaniu rozwiązań systemowych, które dają osobom z niepełnosprawnościami możliwości korzystania z prawa do niezależnego życia. Rozwiązania przyjęte we Francji, nawiązujące do podmiotowości osoby z niepełnosprawnością, umożliwiają jej korzystanie z różnych form mieszkalnictwa, warunkowanych zarówno możliwościami finansowymi osób z niepełnosprawnościami, jak i rodzajem niepełnosprawności. Biorąc pod uwagę różnice w obu krajach wynikające z obowiązującego modelu niepełnosprawności, za przydatne dla polskiej praktyki należy uznać wykorzystanie potencjału mieszkalnictwa socjalnego HLM i wykorzystanie doświadczeń zarówno w już wybudowanych budynkach pozostających w zarządzie TBS-u, jak również w planowanych inwestycjach, które winny spełniać kryteria dostępności dla osób z niepełnosprawnościami. W ogłoszonym w lipcu 2018 roku programie „Dostępność Plus” podkreślono, że osoby z niepełnosprawnością z uwagi na niskie dochody mają problem z nabyciem lub wynajmem mieszkania na warunkach rynkowych i mieszkania w ramach TBS mogą być racjonalnym rozwiązaniem. Należy nadmienić, że w warunkach polskich, w zasobie mieszkaniowym gmin znajdują się mieszkania komunalne, w których również możliwe jest tworzenie mieszkań wspomaganych na przykład we współpracy z lokalnymi NGO's działającymi na rzecz osób z niepełnosprawnościami.

Ponadto konieczne jest opracowanie narodowej strategii – choćby w opracowywanej Strategii na rzecz Osób Niepełnosprawnych 2018-2030, gdzie zapisane zostaną rozwiązania systemowe związanych z funkcjonowaniem mieszkań wspomaganych – zwłaszcza w zakresie finansowania mieszkalnictwa

wspomagane oraz dostępności do usług opiekuńczych i asystenckich w miejscu zamieszkania.

Kolejnym rozwiązaniem funkcjonującym we Francji, niezbędnym z uwagi na zobowiązania wynikające z art. 19 KoPON, jest lokalizacja budynków (dogodne położenie, dostępność do usług publicznych), w których tworzone są mieszkania wspomagane i chronione, jak również wdrażanie modelu mieszkań mieszanych czy rozproszonych, co skutecznie zapobiega segregacji oraz izolacji mieszkańców, nie zawsze się to jednak udaje, jak pokazuje przykład z Płocka.

Ważnym elementem w realizacji powyższych działań winien być wspomniany już program „Dostępność Plus”, albowiem przewidziana jest poprawa dostępności nowo budowanych inwestycji mieszkaniowych, lokale będą projektowane na zasadzie uniwersalności warunków technicznych i będą uwzględniać rozwiązania łatwo adaptowalne do zmieniających się potrzeb różnych użytkowników zarówno w zakresie uniwersalności rozwiązań⁵, jak i w zależności od możliwości gminy – lokalizacji (*Program rządowy Dostępność*, 2018, s. 27).

Osobną kwestię stanowi dyskusja nad systemem wsparcia osób z niepełnosprawnością, który winien być ukierunkowany na likwidację wszelkich barier w otoczeniu osoby z niepełnosprawnością, gdzie osoba z niepełnosprawnością będzie mogła sama decydować o tym z jakiego wsparcia oraz w jakim zakresie chciałaby skorzystać, dysponując na przykład indywidualnym budżetem, z którego finansowane byłyby usługi świadczone w mieszkaniach wspomaganych oraz chronionych.

Obecnie brakuje w Polsce zarówno infrastruktury mieszkaniowej jak i dostępnych w środowisku lokalnym usług społecznych dla osób z niepełnosprawnościami. Konieczne zatem jest podjęcie działań strategicznych oraz rozwiązań systemowych, które pozwolą osobom z niepełnosprawnościami na pełne korzystanie z niezależnego życia i niepozostawanie „więźniem w czterech ścianach”.

---

⁵ Na przykład: stosowanie ścian umożliwiających późniejszy demontaż; stosowanie wideofonów z wyczuwalnymi przyciskami zamiast domofonów oraz wizualnej a nie tylko głosowej informacji o otwieraniu drzwi; stosowanie szerszych nadproży w drzwiach łazienkowych w celu umożliwienia ich późniejszego przesunięcia.

Bibliografia

- Dąbek, M. (2017). „Za życiem” pod lupą: komu mieszkania chronione?. Pobrane z <http://www.niepelnosprawni.pl/ledge/x/576278>
- Dudzińska, A. (2017). Zestawienie głównych różnic między projektowanymi rozwiązaniami z rządowego projektu nowelizacji ustawy o pomocy społecznej w zakresie art. 53 (nr 212 z wykazu prac Rady Ministrów) a obecnymi przepisami. Pobrane z <http://cbnn.pl/wp-content/uploads/2017/06/Zestawienie-r%C3%B3znic-art.-53-w-zwi%C4%85zku-z-Za-%C5%BCciem.pdf>
- Favoriser l'accès et le maintien dans le logement des personnes en situation de handicap. (2012). L'union sociale pour l'habitat. *Les cahiers*, (48), 36-67.
- From institutions to community living*. (2017). Part I: *Commitments and structures*. Part II: *Funding and budgeting*. Part III: *Outcomes for persons with disabilities*. Luxemburg: European Union Agency for Fundamental Rights.
- Gajda, M. (2012). Godnie mieszkać. *Społeczeństwo dla wszystkich*. PSOUU, 2(44), 3-5.
- Garbat, M. (2017). Społeczny wymiar niepełnosprawności w teorii ekonomii. *Studia Oeconomica Posnaniensia*, 5(10), 63-84. doi:10.18559/SOEP.2017.10.5
- Gąciarz, B. (2014a). Model społeczny niepełnosprawności jako podstawa zmian w polityce społecznej. W: B. Gąciarz i S. Rudnicki (red.), *Polscy niepełnosprawni. Od kompleksowej diagnozy do nowego modelu polityki społecznej* (s. 17-44). Kraków: Wydawnictwa Akademii Górniczo-Hutniczej.
- Gąciarz B. (2014b). W kierunku nowego modelu polityki społecznej. W: B. Gąciarz i S. Rudnicki (red.), *Polscy niepełnosprawni. Od kompleksowej diagnozy do nowego modelu polityki społecznej* (s. 377-391). Kraków: Wydawnictwa Akademii Górniczo-Hutniczej.
- Guide de l'habitat inclusif pour les personnes handicapées et les personnes âgées*. (2017). Paris: Direction générale de la cohésion sociale, La Caisse nationale de solidarité pour l'autonomie.
- Habitat et handicap. Recommandations pour promouvoir un habitat dans une société inclusive*. (2014). Paris: Association des Paralysés de France, Pour La Solidarité-PLS, Université Paris Est Créteil.
- Homette, C. (2002). *L'intégration par le logement des personnes souffrant d'un handicap: essai d'évaluation*. Rennes: L'École Nationale de la Santé Publique,
- Kmieć-Luciuk, A. (2018). *Mieszkania wspomagane w polityce mieszkaniowej i społecznej Stargardu*. Program „Potrzebny dom”, Stargard. Pobrane z http://www.tbs.stargard.pl/pliki/aa-dopu/1_mieszkania_wspomagane-_w-polityce-mieszkanowej-i-spoecznej-stargardu_agata_kmiec_luciuk.pdf
- Krzyszkowski, J., Łukomska-Dulaj, A., Miśkowiec, A., Rogalska, E. i Sochacka, M. (red.). (2017). *Utworzenie i funkcjonowanie modelowego przykładu mieszkania chronionego oraz lokalu aktywizującego*. Warszawa: Ministerstwo Zdrowia.

- Kubicki, P. (2017). *Polityka publiczna wobec osób z niepełnosprawnościami*. Warszawa: Oficyna Wydawnicza SGH.
- Lepszy, K. (2013). *Mieszkanie chronione jako forma pomocy osobom z niepełnosprawnością intelektualną – założenia*. Jarosław: Materiały Polskiego Stowarzyszenia na rzecz Osób z Niepełnosprawnością Intelektualną.
- Projet de L'ilot Bon Secours de Pas-de-Calais Habitat à Arras*. (2018). Lille: Centre Ressource du Développement Durable.
- Marciniak-Madejska, N. (2014). Mieszkalnictwo wspomagane dla osób z niepełnosprawnością intelektualną. *Niepełnosprawność i Rehabilitacja*, (1), 94-116.
- Ministerstwo Finansów i Rozwoju. (2016). *Wtyczne w zakresie realizacji przedsięwzięć w obszarze włączenia społecznego i zwalczania ubóstwa z wykorzystaniem środków Europejskiego Funduszu Społecznego i Europejskiego Funduszu Rozwoju Regionalnego na lata 2014-2020*. Warszawa: Ministerstwo Finansów i Rozwoju. Pobrane 12 maja 2018 z https://www.funduszeuropejskie.gov.pl/media/49753/Wtyczne_wlaczzenie_spoleczne_v4.pdf
- Ministerstwo Infrastruktury i Rozwoju. (2018). *Program rządowy Dostępność Plus 2018-2025*. Warszawa: Ministerstwo Infrastruktury i Rozwoju.
- Ministerstwo Rodziny, Pracy i Polityki Społecznej. (2017). *Sprawozdanie MPiPS-03 za rok 2016*, Warszawa: Ministerstwo Rodziny Pracy i Polityki Społecznej. Pobrane z https://www.gov.pl/documents/1048151/1060973/MPiPS-03_za_2016.xls/8137e868-4fe4-ec54-2e65-f9d0556762bc
- Modernizacja pieczy społecznej: Wykorzystanie środków unijnych w zakresie przejścia od opieki instytucjonalnej do opieki świadczonej na poziomie lokalnym. Dobre praktyki*. (2014). Warszawa: Rzecznik Praw Obywatelskich. Pobrane z https://www.rpo.gov.pl/sites/default/files/Materialy_konferencyjne_dobre_praktyki.pdf
- Necel, R., Zareba, M. (2017). Usługi społeczne – między teorią a praktyką działań pomocowych. *Praca Socjalna*, (1), 33-56.
- Ocena zasobów pomocy społecznej miasta Płocka za 2017 rok*. (2018). Płock. Pobrane z <http://dane.plock.eu/bip/dane/uchwaly/xlvi/761.pdf>
- Olszewski, M. (2011). Europejska strategia w sprawie niepełnosprawności – implikacje dla Polski. *Pedagogika*, 1(17), 107-119.
- Olszewski, M. (2017). Usługi opiekuńcze na rzecz osób niesamodzielnych we Francji, wnioski dla Polski. *Roczniki Teologiczne, Praca Socjalna*, 64(1), 109-126. doi:<http://dx.doi.org/10.18290/rt.2017.64.1-6>
- Olszewski, M. i Zamkowska, A. (2017). Examples of good practice in supportive housing in Poland. W: E. Gažíková i M. Halásová (red.), *Labor Socialis. Sociálna práca v Európe - nové výzvy a trendy*. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa.
- Program rządowy Dostępność Plus 2018-2025*. (2018). Warszawa: Ministerstwo Infrastruktury i Rozwoju.
- Rataj, Z. (2017). Główne problemy mieszkalnictwa dla niezamożnych gospodarstw domowych w Polsce i perspektywy zmian. *Studia Oeconomica Posnaniensia*, 5(11), 86-102. doi:[10.18559/SOEP.2017.11.6](https://doi.org/10.18559/SOEP.2017.11.6)

- Roczne sprawozdanie merytoryczne z działalności organizacji pożytku publicznego za 2016 rok.* (2017). Jarosław: Materiały Polskiego Stowarzyszenia na rzecz Osób z Niepełnosprawnością Intellektualną.
- Rozporządzenie Ministra Pracy i Polityki Społecznej z dnia 14 marca 2012 r. w sprawie mieszkań chronionych, Dz.U. 2012 r., poz. 305.
- Rozporządzenie Ministra Rodziny, Pracy i Polityki Społecznej z dnia 26 kwietnia 2018 r. w sprawie mieszkań chronionych, Dz. U. 2018 r., poz. 822.
- Sawicki, J. (2018). *Rola Stargardzkiego TBS w realizacji i funkcjonowaniu mieszkań wspomaganych, Stargard*. Pobrane z http://www.tbs.stargard.pl/pliki/aa-dopu/3_rola-stargardzkiego-tbs-w-realizacji-i-funkcjonowaniu-mieszkan-wspomaganych_jan_sawicki.pdf
- Społeczny Raport Alternatywny z realizacji Konwencji o prawach osób z niepełnosprawnościami w Polsce.* (2015). Pobrane z <http://konwencja.org/download/spoleczny-raport-alternatywny-doc/#>
- Ustawa o pomocy społecznej z dnia 12 marca 2004 r., Dz.U. z 2017 r. poz. 1769, 1985, z 2018 r. poz. 650, 700.
- Ustawa z dnia 22 czerwca 2017 r. o zmianie niektórych ustaw w związku z realizacją programu „Za życiem”, Dz.U. 2017 r., poz. 1292.
- Woźniak-Szymańska, A. (b.d.). *Dobre praktyki. Wybrane usługi świadczone na rzecz osób niepełnosprawnych we Francji, Szwecji oraz Niemczech*. Pobrane 8 maja 2018 z http://www.koalicjaon.org.pl/photo/File/projekt_standardy/dobre_praktyki_za_graniczne.pdf